

VOTER TURNOUT IN PARLIAMENTARY ELECTIONS OF GEORGIA: DYNAMICS AND GEOGRAPHY

რევაზ გაჩეჩილაძე, პროფესორი

გიორგი გოგსაძე, პროფესორი

ია იაშვილი, ასოცირებული პროფესორი

ვლადიმერ ჩხაიძე, ასისტენტი პროფესორი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Abstract. Independent Georgia, despite its turbulent history didn't discontinue its democratic development. After changes in the Constitution in 2010 Georgia became a parliamentary republic and election of its major legislative body is the most important political event in the country. The paper deals with analysis of main geographic, political, socio-economic, demographic, institutional factors affecting voter turnout (VT) in the parliamentary elections of Georgia from 1990 to 2020. Study of voters' turnout is a way to analyze complicated political processes taking place in this country. A variety of factors shape electoral behavior of the Georgian society. So far two periods could be singled out according to electoral activism: 1990–2008 and 2010s-2020. First two decades of independence were characterized by a simultaneous decline of the number of population and the level of VT (the latter dropped by c. 14 percentage points, from 67.1% in 1990 to 53.4% in 2008). Since 2008 turnout level varies from 53% to 61%. Against all expectations during the last four parliamentary elections (2008, 2012, 2016, 2020) VT did not demonstrate steady decrease and number of voters remained more or less stable. Improvement of both election legislation and the administration of elections has resulted in the elimination of practice when voter turnout and support to the ruling party were artificially boosted. The main finding of the research is that the level of electoral activism in Georgia during country's independence was determined by two main factors: mass emigration and “political stakes”.

The research deals with following academic methods: collection-processing of the official data provided by Election Administration of Georgia, and its electoral-geographic analysis; critical review of academic works on the topic; GIS technologies for preparing and integrating maps through QGIS, and Adobe Illustrator for visual design of results.

Keywords: voter turnout, parliamentary elections, Georgia, factors of electoral activism, election districts.

**ამომრჩეველთა აქტივობა საქართველოს საპარლამენტო არჩევნებში:
დინამიკა და გეოგრაფია**

შესავალი

ელექტორალური გეოგრაფიის მთავარი ამოცანაა საზოგადოების საარჩევნო ქცევის სივრცითი თავისებურებების გამოვლენა. არჩევნების კვლევაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია საარჩევნო აქტივობის ანალიზს. ზოგადად, ამომრჩევლების აქტივობა (ტექსტში შემდგომ „აქტივობა“) იმაზე მიუთითებს, თუ რამდენადაა მოსახლეობა ჩართული ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

თუ არ ჩავთვლით საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების მრავალპარტიულ არჩევნებს 1919 წელს, თანამედროვე საქართველოში საპარლამენტო არჩევნები დასაბამს 1990 წლიდან ვითვლით. იმ წელს ჯერ კიდევ არსებულ საბჭოთა კავშირის ერთ რესპუბლიკაში, საქართველოში, პირველად ჩატარდა მრავალპარტიული არჩევნები, როდესაც ადამიანებს მიეცათ საშუალება აერჩიათ სასურველი პარტია ან კანდიდატი პარტიული კუთვნილების შესაბამისად (Гачечиладзе, 1991). მართალია, კონკურენტული არჩევნები უკვე ტარდებოდა (მაგალითად ლიეტუვაში), მაგრამ პარტიული სიების გარეშე. საქართველოში არჩეულ უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს უზენაესი საბჭო დაერქვა.

მომდევნო, 1992 წ. არჩეული, პარლამენტი ფაქტობრივად დამფუძნებელი კრება იყო. ის პირველად და უკანასკნელად აირჩიეს ისეთი წესით, რომელმაც საშუალება მისცა თითქმის ყველა მონაწილე 30-ზე მეტ პარტიას ჰყოლოდა წარმომადგენელი საკანონმდებლო ორგანოში (გაჩეჩილაძე, გოგსაძე *et.al*, 1992). ამ პარლამენტმა თავისი მოღვაწეობა არსებითად 1995 წლის აგვისტოში, საქართველოს კონსტიტუციის მიღებით დაამთავრა. 1992 წლის პარლამენტის არჩევნებისას ამომრჩეველთა ყველაზე

მაღალი აქტივობა დათვქსირდა (74,8%), რადგან საზოგადოება, გათანგული უმძიმესი სამოქალაქო დაპირისპირებით და მზარდი ეკონომიკური პრობლემებით, დიდ იმედს ამყარებდა ახალ პარლამენტზე (საქართველოს არჩევნების ისტორია, 2017).

1995 წლიდან 2016 წლამდე არჩევნები ტარდებოდა მეტ-ნაკლებად ერთიანი სქემით, 4 წელიწადში ერთხელ, შერეული, პროპორციულ-მაჟორიტარული სისტემით. ამასთან, ყოველი არჩევნების წინ საარჩევნო კანონში შედიოდა რაღაც ცვლილება. მაგალითად, 2008 წლამდე პარლამენტში 235 წევრი იყო, 2008 წლიდან კი წევრთა რიცხვი შემცირდა 150-მდე.

მაჟორიტარებად არჩეული დეპუტატები, ჩვეულებრივ, მდიდარი ადამიანები იყვნენ, რომლებიც თვითონ აფინანსებდნენ საარჩევნო კამპანიას. არჩეული მაჟორიტარები, იშვიათი გამონაკლისით, საპარლამენტო ცხოვრებით მინიმალურად ინტერესდებოდნენ, რაც, ბუნებრივია, საზოგადოების უკმაყოფილებას იწვევდა. ოპოზიციური პარტიები გამოდიოდნენ სრულად პროპორციულ სისტემაზე გადასვლის მოთხოვნით, რასაც იმ დროს მმართველი ნებისმიერი პარტია ეწინააღმდეგებოდა, რადგან მაჟორიტარები თითქმის ყოველთვის მმართველი პარტიის დასაყრდენს წარმოადგენდნენ.

პოლიტიკური ვითარება შეცვალა 2003 წლის „ვარდების რევოლუციამ“, როდესაც აშკარა გაყალბების წინააღმდეგ გამოვიდა ოპოზიციური პარტიების ჯგუფი „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის“ ხელმძღვანელობით. 2003 წლის ოქტომბრის არჩევნების შედეგები გაუქმდა, მაგრამ ერთდროულად, გამოყენებული იქნა ორმაგი სტადარტი: 2004 წლის მარტისათვის დაინიშნა განმეორებითი არჩევნები მხოლოდ პროპორციული სისტემით, ხოლო მაჟორიტარული სისტემით არჩეული ყველა დეპუტატი „სამართლიანად არჩეულად“ იქნა მიჩნეული. იქამდე, სანამ ახალ პარლამენტს აირჩევდნენ, მისმა ძველმა შემადგენლობამ ხმა მისცა ისეთ საკონსტიტუციო ცვლილებებს, რომლებიც მკვეთრად აძლიერებდა პრეზიდენტის

ძალაუფლებას: ახალ პრეზიდენტად კი 2004 წლის იანვარში უკვე არჩეული იყო „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის“ თავმჯდომარე, 36 წლის მიხეილ სააკაშვილი.

2008 წლის საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნებში აქტივობა მაღალი არ იყო (შესაბამისად 56,2% და 53,4%) (საქართველოს არჩევნების ისტორია, 2017), ხოლო შედეგებმა ქართულ საზოგადოებაში დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია.

მომდევნო, 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებამდე ორი წლით ადრე მომზადდა საკონსტიტუციო ცვლილება, რომელიც საქართველოს თაქტობრივად საპარლამენტო რესპუბლიკად აქცევდა, რაც მომავალ პრემიერ-მინისტრს დიდ ძალაუფლებას ანიჭებდა. თავისთავად, ასეთი ცვლილება ქვეყნის შემდგომი დემოკრატიზაციისაკენ გადადგმული ნაბიჯი იყო.

მოლოდინის საპირისპიროდ, 2012 წლის არჩევნები მოიგო სულ ერთი წლით ადრე შექმნილმა პოლიტიკურმა ბლოკმა „ქართული ოცნება - დემოკრატიული საქართველო“. არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო 60%-ზე მეტმა ამომრჩეველმა, რაც იმ პერიოდისთვის ძალზე მაღალი შედეგი იყო. იქამდე მმართველმა ძალამ, „ერთიანმა ნაციონალურმა მოძრაობამ“ ოპოზიციაში გადაინაცვლა.

2016 და 2020 წლების საპარლამენტო არჩევნები ისევ „ქართულმა ოცნებამ“ მოიგო, რომელიც ბლოკის ნაცვლად ცალკე პარტიად ჩამოყალიბდა. 2018 წლის პარლამენტმა მიიღო საკონსტიტუციო შესწორება, რომლის თანახმადაც 2020 წლის არჩევნები ჩატარდებოდა ისევ შერეული სისტემით, ხოლო 2024 წელს – მხოლოდ პროპორციული სისტემით. 2020 წლის 8 მარტს ევროპის საბჭოს, ევროპული კავშირის და აშშ-ის საელჩოს მედიაციით არჩევნებში მონაწილე სუბიექტები შეთანხმდნენ, რომ 2020 წლის ოქტომბრის არჩევნების დროს 120 დეპუტატი არჩეული იქნებოდა პროპორციული სისტემით ყველაზე დაბალი საარჩევნო ბარიერის, 1%-ის პირობებში, ხოლო 30 დეპუტატი -- მაჟორიტარულ ოლქებში. პოლიტიკურმა გრადუსმა

საქართველოში იმდენად მაღლა აინია, რომ ამომრჩეველთა დიდმა ნაწილმა, 56%-მა, ისურვა 2020 წლის 30 ოქტომბრის არჩევნებში მონაწილეობა.

ნაშრომის მთავარი მიზანია წარმოაჩინოს საქართველოს საპარლამენტო არჩევნებში (1990-2020 წლები) ამომრჩეველთა აქტივობის განმსაზღვრელი გეოგრაფიული, ასევე დემოგრაფიული, სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორები.

სამეცნიერო კვლევებში ელექტორალური მახასიათებლების მიმოხილვა და შეფასება მნიშვნელოვანია, მაგრამ არა გადამწყვეტი. მთავარია გამოვარჩიოთ ის ფაქტორ(ებ)ი, რომელთა ზეგავლენა ამომრჩეველის აქტივობაზე, როგორც ზოგად, ისე რეგიონულ ჯრილში განსაკუთრებულია მოცემული საზოგადოებისთვის.

ნაშრომის ძირითადი საკვლევი კითხვა მდგომარეობს შემდეგში: დამოუკიდებლობის პერიოდში რა ფაქტორები მოქმედებდა საქართველოს ამომრჩეველების აქტივობაზე და როგორია ამ ფაქტორების თანამედროვე პოლიტიკურ-გეოგრაფიული შედეგები.

კვლევის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ პერიოდში საპარლამენტო არჩევნებში ამომრჩეველთა აქტივობის დონეზე ძირითადად ორი ფაქტორი მოქმედებდა: მასობრივი (ე)მიგრაცია (1990-იანი წლები და 2000-იანი წლების პირველი ათწლეული) და არჩევნების პოლიტიკური მნიშვნელობა (2010-იანი წლები და 2020 წელი).

მეთოდოლოგია

კვლევის ძირითადი მეთოდია სტატისტიკური მასალის მოპოვება-განზოგადება-ანალიზი. სტატისტიკური მონაცემების დიდი ნაწილი აღებულია საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაციის ოფიციალური ვებგვერდიდან (<https://www.cesko.ge>).

არჩევნების პოლიტიკური და სამართლებრივი ცვლადების განხილვისა და შეფასების მიზნით კვლევაში ასახულია 2020 წლის 31 ოქტომბრის საქართველოს საპარლამენტი არჩევნების შესახებ ეუთოს შემღებულ სადამკვირვებლო მისიის საბოლოო ანგარიშიდან (OSCE – ODIHR, 2021).

ნაშრომში გამოყენებულია შედარების მეთოდი, რომელიც გულისხმობდა ევროპის ქვეყნებში ელექტორატის აქტივობის მაჩვენებლების შედარებას. ეს მონაცემები ხელმისაწვდომია დემოკრატიის და ელექტორალური მხარდაჭერის ინსტიტუტის (International IDEA) ვებგვერდზე (<https://www.idea.int/>).

ნაშრომის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანა იყო კვლევის თეორიული ჩარჩოს შექმნა და სამეცნიერო დისკუსიის წარმართვა. ამ მხრივ, განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო არჩევნების სფეროში არსებული მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვას და კრიტიკულ შეფასებას.

აქტივობის დონის განსაზღვრა ძირითადად ორი მეთოდით ხდება: ა) „რეგისტრირებული აქტივობა“, რომლის მეშვეობით დგინდება პროპორცია არჩევნებში მონაწილე ამომრჩეველთა რაოდენობასა და რეგისტრირებულ ამომრჩეველთა რაოდენობას შორის (ინგლ. აბრევიატურა „VT“: voter turnout) და ბ) „საარჩევნო ასაკის მოსახლეობის აქტივობა“, რომელიც გვაჩვენებს პროპორციას არჩევნებში მონაწილე ამომრჩეველთა რაოდენობასა და საარჩევნო ასაკის მოსახლეობას შორის (ინგლ. აბრევიატურა „VAP“: voting age population) (Comsa, 2017: 38). ორივე მიდგომას აქვს დადებითი და უარყოფითი მხარეები, ხოლო რომელიმე მათგანისთვის პრიორიტეტის მინიჭება მკვლევარის ინტერესზე დამოკიდებული. საქართველოში ოფიციალურ დონეზე მიღებულია „რეგისტრირებული აქტივობა“,

შესაბამისად წინამდებარე ნაშრომში განხილულია აღნიშნული მეთოდით გამოთვლილი მაჩვენებლები.

კვლევაში განსაკუთრებული ადგილი დაეთმო გეოგრაფიული საინფორმაციო სისტემების მეთოდებს, კერძოდ მონაცემთა შესანახად, დამუშავებისა და ვიზუალიზაციისათვის მოსამზადებლად გამოყენებულია ღია გეოსივრცული კონსორციუმის სტანდარტები. შეგროვებული/მიღებული და სივრცითი მონაცემების ინტეგრაციისათვის მონაცემთა ბაზების დამუშავების მხრივ – რელაციური სისტემა (PostgreSQL/PostGIS). ეს მიდგომა საშუალებას იძლევა შეიქმნას კავშირების სქემა საარჩევნო ოლქებს/უბნებს და სტატისტიკურ მონაცემებს შორის.

რუკებისთვის მონაცემები მომზადდა გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემა QGIS-ის მეშვეობით. მისი გამოყენებით შესაძლებელი გახდა რუკების მოდელირება შექმნილი სქემების საფუძველზე. რუკების საბოლოო დიზაინი გაკეთებულია Adobe Illustrator-ის მეშვეობით, რამაც უზრუნველყო გენერირებული რუკების საბოლოო ფორმატირება.

თეორიული ჩარჩო

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი 20-30 წლის განმავლობაში სამეცნიერო წრეებში ამომრჩეველთა აქტივობის შესწავლა გაცილებით უფრო პოპულარული თემაა, ვიდრე ხმის მიცემა. სპეციალისტთა აზრით, ამის ძირითადი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ აქტივობაზე მოქმედი ფაქტორები მეტი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. იმის გამო, რომ დემოკრატიული ქვეყნების უმრავლესობა სწორედ ევროპაშია, აქტივობის საკითხების კვლევის მასშტაბებით სწორედ ამ სუბკონტინენტის მეცნიერები გამოირჩევიან.

აქტივობაზე მრავალი ფაქტორი მოქმედებს: პოლიტიკური, სამართლებრივ-ინსტიტუციური, სოციალურ-ეკონომიკური, ადამიანთა მობილობის (მიგრაციის),

დემოგრაფიული, გეოგრაფიული, კულტურული. ჩამოთვლილიდან თითოეული განსხვავებულად მოქმედებს კონკრეტული ქვეყნის ამომრჩევლების აქტივობაზე. ნაშრომის ამ ნაწილში შევეცდებით განვიხილოთ ის ძირითადი ფაქტორები, რომელთა მნიშვნელობა ემპირიული კვლევებით არის დადასტურებული.

აღმოსავლეთ ევროპის ახალ დემოკრატიებში, რომლებიც ადრე ვარშავის ხელშეკრულების ორგანიზაციაში და საბჭოთა კავშირში შედიოდნენ (აქ იგულისხმება ბალტიის ქვეყნები), 1990 წლიდან მოყოლებული, აქტივობა ყოველწლიურად დაახლოებით 1%-ით იკლებდა (Comsa, 2017, 31). ამ წესიდან გამონაკლისს, მხოლოდ პოლონეთი და უნგრეთი წარმოადგენენ. მეტიც, პოლონეთში ელექტორატის საარჩევნო ჩართულობა გაიზარდა კიდევ (International IDEA, 2021).

აღსანიშნავია, რომ აქტივობის მაჩვენებლების მხრივ ევროპის ქვეყნებს შორის დიდი განსხვავებაა. დასავლეთ ევროპის ელექტორატი, რეგიონის აღმოსავლეთ ნაწილთან შედარებით გაცილებით უფრო აქტიურად არის ჩართული საარჩევნო პროცესებში. პოსტ-კომუნისტურ ქვეყნებში, უკანასკნელი 25-30 წლის განმავლობაში აქტივობა 20 და მეტი პროცენტული პუნქტით შემცირდა. ამ თვალსაზრისით, გამონაკლისს პოლონეთი, ესტონეთი და უნგრეთი წარმოადგენენ (იხ. ცხრილი 1).

ცხრილი 1

ამომრჩეველთა აქტივობა ევროპის ქვეყნებში

ქვეყნები	წლები								
	აქტივობა (%-ში)								
სომხეთი	2021	2018	2017	2012	2007	2003	1999	1995	
	49	49	61	63	60	55	51	53	
მოლდოვა	2021	2019	2014	2010	2009	2005	2001	1998	1994
	48	52	56	63	59	65	70	69	79
უკრაინა	2019	2014	2012	2007	2006	2002	1998	1994	
	49	52	57	62	67	69	70	76	
სლოვაკეთი	2020	2016	2012	2010	2006	2002	1998	1994	1992
	66	60	59	58	55	70	84	75	87
ბულგარეთი	2021	2017	2014	2013	2009	2005	2001	1997	1994
	49	54	51	52	60	56	67	59	75

უნგრეთი	2018	2014	2010	2006	2002	1998	1994	1990	
	70	62	64	67	70	57	69	65	
ჩეხეთი	2017	2013	2010	2006	2002	2098	1996	1992	1990
	61	59	63	64	58	74	76	84	96
რუმინეთი	2020	2016	2012	2008	2004	2000	1996	1992	1990
	32	38	42	38	58	62	76	76	77
პოლონეთი	2019	2015	2011	2007	2005	2001	1997	1993	1991
	61	51	49	54	40	46	48	52	43
სლოვენია	2018	2014	2011	2008	2004	2000	1996	1992	
	53	52	65	63	61	70	74	86	
ხორვატია	2020	2016	2015	2011	2007	2003	2000	1995	1992
	47	52	61	54	60	62	77	69	76
ესტონეთი	2019	2015	2011	2007	2003	1999	1995	1992	
	64	64	63	62	58	57	69	68	
ლატვია	2018	2014	2011	2010	2006	2002	1998	1995	1993
	55	59	59	65	60	71	72	72	90
ლიეტუვა	2020	2016	2012	2008	2004	2000	1996	1992	
	48	50	53	49	46	58	53	75	
შვედეთი	2018	2014	2010	2006	2002	1998	1994	1991	
	87	86	85	82	81	81	87	87	
პორტუგალია	2019	2015	2011	2009	2005	2002	1999	1995	1991
	48	56	58	60	64	62	61	66	68
საფრანგეთი	2017	2012	2007	2002	1997	1993			
	48	57	60	67	68	68			
გერმანია	2017	2013	2009	2005	2002	1998	1994	1990	
	76	71	70	77	79	82	78	77	
გაერთ. სამეფო	2019	2017	2015	2010	2015	2001	1997	1992	
	67	69	66	65	61	59	71	78	
იტალია	2018	2013	2008	2006	2001	1996	1994	1992	
	72	75	80	83	81	82	86	88	

ცხრილი შედგენილია შემდეგი წყაროს საფუძველზე: International IDEA, 2021.

მეცნიერთა ნაწილი (მაგ., Kostadinova, 2003, Solijonov, 2016) მიიჩნევს, რომ აღმოსავლეთ ევროპის პოსტ-კომუნისტურ ქვეყნებში, 1990-იანი წლების მიწურულს “პოლიტიკური თაფლობის” პერიოდი დასრულდა და თვალში საცემი გახდა ამ

რეგიონის საზოგადოებების პოლიტიკური დემობილიზაცია. ამის მთავარი მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა ამომრჩეველთა დიდი იმედგაცრუება იყო, რაც უკავშირდებოდა ნაკლებად ეფექტიან პოლიტიკურ პროცესებს და პარტიების არაკეთილსინდისიერ მოღვაწეობას (Rose, 1999; Norris, 1999; Katz, 2007; Hanspeter, 2008).

ელექტორალურ კვლევებში ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური საკითხია, თუ როგორ ზეგავლენას ახდენს მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა საარჩევნო აქტივობაზე. აკადემიურ ლიტერატურაში ამ პრობლემისადმი არაერთგვაროვანი დამოკიდებულებაა. ერთი მხრივ, შეგვეძლო გვევარაუდა, რომ მოსახლეობის არასახარბიელო მატერიალური მდგომარეობა ხელს უწყობს მათ საარჩევნო მობილიზაციას, თუმცა, მეორე მხრივ, ადამიანების სიღუბეში შეიძლება უკუეფექტი, ანუ პოლიტიკურ პროცესებისადმი ნიჰილიზმი გამოიწვიოს (Radcliff, 1992). მეცნიერთა მნიშვნელოვანი ნაწილი (მაგ., Arcelus & Meltzer, 1975, Blais & Dobrzynska, 1998, Blais, 2000, Kostadinova 2003, Fornos *et al.*, 2004) მიიჩნევს, რომ ამ პრობლემის შედეგი მთლიანობაში „ნულოვანია“ – ორივე ფაქტორი მუშაობს.

აქტივობაზე არჩევნების პოლიტიკური მნიშვნელობის ზეგავლენა ის საკითხია, რომელსაც თანამედროვე კვლევებში ცენტრალური ადგილი უკავია, თუმცა დიდი ხნის განმავლობაში მის გარშემო მხოლოდ თეორიული დისკუსიები მიმდინარეობდა (მაგ., Downs, 1957; Riker and Ordeshook, 1968; Tullock, 1967). კომუნისტური რეჟიმების დაცემის შემდეგ ნათელი გახდა, რომ ახალგაზრდა დემოკრატიული საზოგადოებების არჩევნებში გადამწყვეტ როლს თამაშობს ის ფაქტორი, თუ რამდენად მაღალია ელექტორატისთვის „პოლიტიკური ფსონი“. ამ ჰიპოთეზის ფაქტობრივი დამტკიცება ემპირიული კვლევებით მოხდა (მაგ., Pacek *et al.*, 2009).

აქტივობის შესწავლაში განსაკუთრებული ყურადღება ინსტიტუციური ფაქტორების განხილვას ექცევა. არსებულ საკითხებს შორის კამათს არ იწვევს მხოლოდ ერთი რამ: აქტივობა გაცილებით მაღალია იმ ქვეყნებში, სადაც არჩევნებში

მონაწილეობა სავალდებულოა. სხვა სიტყვებით, ის არის არა მოქალაქის თავისუფალი ნების გამოვლენა, არამედ კანონმდებლობით დადგენილი ნორმაა. მსოფლიოს 14, მათ შორის სამ ევროპულ ქვეყანაში (ბელგია, ლიხტენშტეინი, ლუქსემბურგი), თუ ამომრჩეველმა ხმის მიცემის პროცედურას თავი აარიდა, მაშინ მის მიმართ სხვადასხვა სახის (უმთავრესად ფინანსური) სანქციები გამოიყენება (Malkopoulou, 2014). საქართველო, ისევე, როგორც მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა, ასეთი ქვეყნების წრეს არ განეკუთვნება.

ერთ-ერთი საინტერესო საკითხია კავშირი პარტიების რაოდენობასა და აქტივობის დონეს შორის. ერთი შეხედვით, პარტიული სპექტრის სიჭრელე უზრდის ამომრჩეველს არჩევანის შესაძლებლობას. რეალურად საქმე სხვაგვარადაა. ემპირიული კვლევების დიდი უმრავლესობის მიხედვით კორელაცია პარტიების სიმრავლესა და აქტივობას შორის უარყოფითია (Jackman, 1987, Blais & Carty, 1990, Jackman & Miller, 1995, Blais & Dobrzynska, 1998, Radcliff & Davis, 2000, Kostadinova 2003). ლათინური ამერიკა მსოფლიოს ერთადერთი რეგიონია, სადაც პარტიათა სიმრავლე აქტივობის მაღალ დონეზე დადებითად აისახება (მაგ., Fornos *et al.*, 2004).

არსებობს თუ არა კორელაცია მაღალ აქტივობასა და მმართველი ძალის მნიშვნელოვან მხარდაჭერას შორის?

ამ საკითხის გარშემო საკმაოდ ცხარე თეორიული დებატები მიმდინარეობდა იმ დრომდე, სანამ ემპირიული კვლევები არ ჩატარდა. შედეგად დადასტურდა, რომ დემოკრატიულ ქვეყნებში ზემოთ აღნიშნულ საარჩევნო მახასიათებლებს შორის ცალსახა დადებითი კორელაცია არ შეინიშნება (Grofman *et al.*, 1999; Jordan, 2017; Vaishnaw and Guy, 2018).

არის თუ არა ქვეყნის მმართველობის ფორმა აქტივობის დონის განმაპირობებელი კიდევ ერთი ფაქტორი?

გავრცელებულია მოსაზრება, რომ საპრეზიდენტო მმართველობის რესპუბლიკებში ელექტორატის ჩართულობა პრეზიდენტის არჩევნებში უფრო

მაღალია, ვიდრე საპარლამენტო არჩევნებში. ამის მიზეზად ასახელებენ იმ ფაქტს, რომ იმ ქვეყნებში, სადაც პრეზიდენტი პირდაპირი და საყოველთაო წესით აირჩევა საპრეზიდენტო არჩევნები უმაღლესი, ხოლო საპარლამენტო არჩევნები შედარებით დაბალი რანგის პოლიტიკური მოვლენაა (მაგ., Green & Gerber, 2015). აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დასაწყისში დასავლეთ ევროპაში საპირისპირო ტრენდთან გვექონდა საქმე. ამ რეგიონის ხუთი საპრეზიდენტო რესპუბლიკიდან პრეზიდენტის საყოველთაო არჩევნებში გაცილებით მაღალი ჩართულობით მხოლოდ საფრანგეთი გამოირჩეოდა, ხოლო ამ ტიპის სხვა ქვეყნებში ელექტორატი მეტ აქტივობას საპარლამენტო არჩევნებში ამჟღავნებდა (Rose, 2004).

ბევრი სპეციალისტი იმ აზრს ემხრობა, რომ აქტივობა მაღალია იმ ქვეყნებში, სადაც პროპორციული საარჩევნო სისტემა გამოიყენება. მათი მტკიცებით, ეს დამახასიათებელია, როგორც ევროპის მაღალგანვითარებული ქვეყნებისთვის (Blais & Carty 1990, Franklin 1996, Radcliff & Davis 2000). პროპორციული სისტემა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში, კერძოდ 13 მათგანში გამოიყენება, იმ დროს, როდესაც მაჟორიტარული სისტემა — მხოლოდ ორში, გაერთიანებულ სამეფოსა და საფრანგეთში. ორივეგან, განსაკუთრებით საფრანგეთში აქტივობა უფრო დაბალია, ვიდრე რეგიონის დანარჩენი ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში. ამასთან, ევროპის მაგალითზე ვერ ვიტყვით, რომ პროპორციული საარჩევნო სისტემის მქონე ქვეყნებში აქტივობა უფრო მაღალია (*იხ. ცხრილი 1*), ვიდრე იქ, სადაც შერეული სისტემაა გავრცელებული (იტალია, გერმანია, უნგრეთი).

აქტივობა პირდაპირ კავშირშია ქვეყნის დემოგრაფიასთან. კონკრეტულად, აქტივობა უფრო მაღალია მცირერიცხოვან ქვეყნებში. სპეციალისტების აზრით (მაგ., Jackman, 1987; Stockemer, 2017), მცირე ელექტორატის მობილიზება გაცილებით ადვილია.

აქტივობაზე მოქმედი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული ფაქტორებიდან შეიძლება გამოვყოთ ტრადიციული ურბანულ-რურალური „დაპირისპირება“: საერთაშორისო ემპირიული გამოცდილობა აჩვენებს, რომ აქტივობა სასოფლო დასახლებებში უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქებში (მაგ., Henderson and McEwen 2010).

დიდი ხნის განმავლობაში სამეცნიერო შრომებში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა მიგრაციასა და აქტივობას შორის კავშირის დადგენას. სინამდვილეში ადამიანების მობილობას პირდაპირი ზეგავლენა აქვს მოსახლეობის, აქედან გამომდინარე ფაქტობრივი ელექტორატის, რაოდენობაზე (მაგ., Comsa, 2017; Wigginton *et al.*, 2019). კომუნისტური რეჟიმების რღვევას მოყვა მოსახლეობის გადინება აღმოსავლეთ ევროპიდან უფრო მაღალგანვითარებულ რეგიონებში. სწორედ მასშტაბურმა მიგრაციამ გამოიწვია 2000-იან წლებში აქტივობის ვარდნა ევროპის ახალგაზრდა დემოკრატიებში.

მეორე მხრივ, საზღვარგარეთ მყოფ ადამიანების დიდ ნაწილს მოქალაქეობა შენარჩუნებული აქვს, თუმცა საკუთარი ქვეყნის არჩევნებში მონაწილეობას ხელს უშლის სუბიექტური მიზეზები. ამ მხრივ, მთავარ დაბრკოლებას საარჩევნო უბნების სიშორე წარმოადგენს. საელჩო და საკონსულო დეპარტამენტი მიმღები ქვეყნის 1-2 ქალაქშია, ხოლო ჩასული მიგრანტები მთელი ქვეყნის ტერიტორიაზე არიან განსახლებულები. დისტანციური ელექტრონული ხმის მიცემა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში ჯერ არ შემოუღიათ.

დისკუსია და მიზნებები

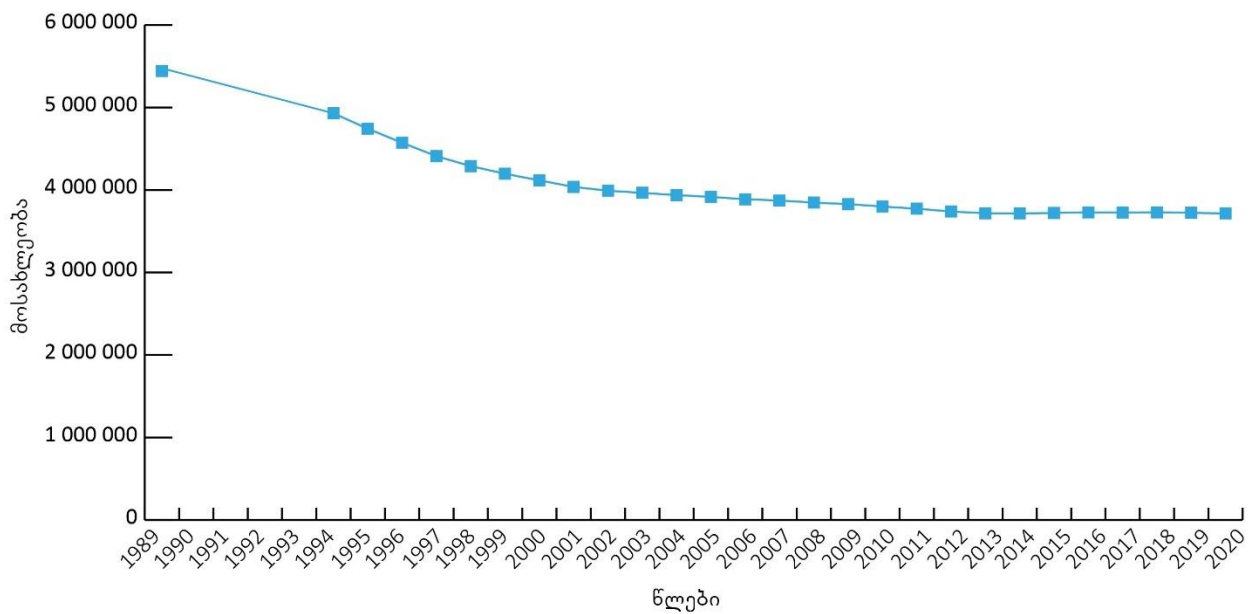
წინა თავში ჩვენ წარმოვადგინეთ აქტივობაზე მოქმედ ფაქტორებთან დაკავშირებული ზოგადი თეორიული ასპექტები. ნაშრომის ამ ნაწილში, საქართველოს საპარლამენტო არჩევნების მაგალითზე, შევეცდებით ვაჩვენოთ, თუ რა თავისებურებებით გამოირჩევა ჩვენი ქვეყნის ამომრჩეველთა აქტივობა.

საქართველოს კანონმდებლობით არჩევნებში მონაწილეობა ნებაყოფლობითია და მოქალაქეობრივ ვალს წარმოადგენს. დღევანდელი გადასახედიდან ძნელი წარმოსადგენია, რომ ის ოდესმე სავალდებულო გახდეს.

დამოუკიდებლობის პერიოდში საქართველოს მოსახლეობა მნიშვნელოვნად (დაახლოებით 1,5 მლნ ადამიანით) შემცირდა (იხ. ნახ. 1).

ნახ. 1

საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა (1989-2020 წწ.)

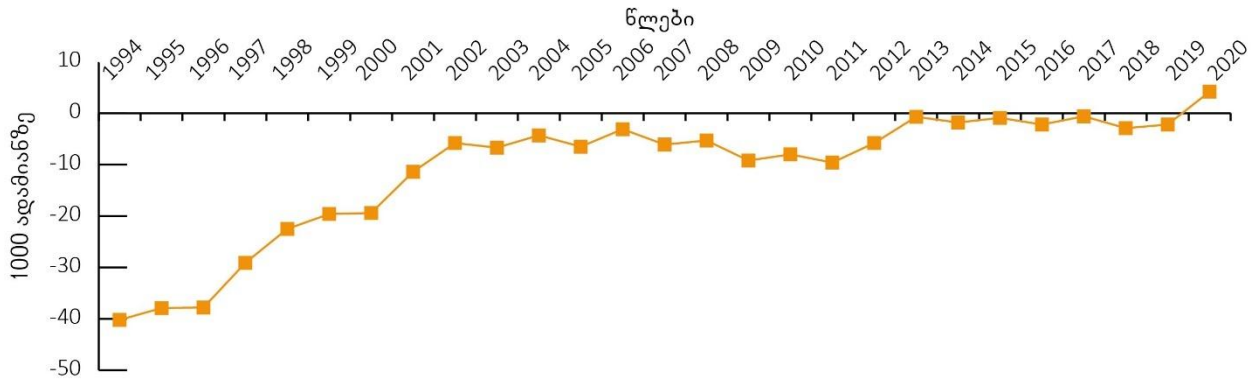

შესრულებულია შემდეგი წყაროს სტატისტიკური მონაცემების გამოყენებით: მოსახლეობა და დემოგრაფია, 2021.

იმის გათვალისწინებით, რომ აღნიშნულ პერიოდში ბუნებრივი მატება უმნიშვნელო, მაგრამ დადებითი იყო, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მოსახლეობის კლება მასობრივი ემიგრაციით იყო განპირობებული (იხ. ნახ. 2).

ნახ. 2

მიგრაციული სალდოს დინამიკა საქართველოში (1994-2020)

შესრულებულია შემდეგი წყაროს სტატისტიკური მონაცემების გამოყენებით:
მიგრაცია, 2021.

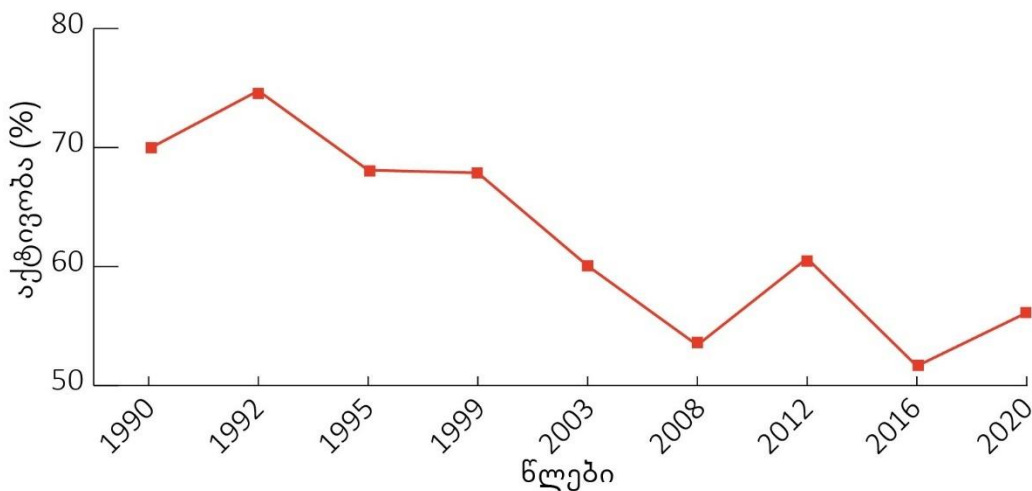
მიგრაციის უარყოფითი სალდო აქტიური ელექტორატის რიცხვის მნიშვნელოვან შემცირებაზეც აისახა. თუ, 1990 წლის პირველ მრავალპარტიულ (უზენაესი საბჭოს) არჩევნებში საკმაოდ მაღალი აქტივობა დაფიქსირდა – 67,1%, 2008 წლის საპარლამენტო არჩევნებში აქტივობა 53,4%-მდე დაეცა (საქართველოს არჩევნების ისტორია, 2017; ამომრჩეველთა აქტივობა, 2008).

აღსანიშნავია, რომ 2008 წლის შემდგომ პერიოდში საქართველოში აქტივობის დონე განუხრელად აღარ ეცემოდა. მეტიც, აქტივობის მაჩვენებელი ხან იზრდებოდა და ხან მცირდებოდა (იხ. ნახ. 3). იმავედროულად, ამომრჩეველთა რაოდენობა პრაქტიკულად ერთნაირი იყო (3,4-3,6 მლნ ადამიანი). საქართველოში ამომრჩეველთა სტაბილური რაოდენობა ყოველთვის დიდი ვნებათაღელვის საგანი იყო. ყველა დროის ოპოზიცია ხელისუფლებას ადანაშაულებდა იმაში, რომ ის შეგნებულად არ არეგულირებდა ელექტორატის ოდენობას, რაც საარჩევნო მანიპულაციების საშუალებას ქმნიდა. თავის მხრივ, იმავე პერიოდის მმართველი ძალა აცხადებდა, რომ არ შეიძლებოდა ადამიანის საარჩევნო სიიდან ამოღება, თუ მას მოქალაქეობა არ დაუტოვებია. ამ კამათში, სიმართლე ორივე მხარეს იყო. საზღვარგარეთ მყოფი ქართველი შრომითი მიგრანტების დიდი ნაწილი, სამშობლოსთან მჭიდრო კავშირს

ინარჩუნებს. ისინი თავიანთ ოჯახებს უგზავნიან ფულს, რომელიც ყველაფერთან ერთად ბიზნესის განვითარებასაც ხმარდება. ბუნებრივია, ემიგრანტების უმრავლესობა მონადინებულია მიიღოს მონაწილეობა არჩევნებში, მაგრამ ამის შესაძლებლობა ყოველ არჩევნებზე სულ რამდენიმე ათასი ადამიანს ეძლევა. კერძოდ, მათ, ვინც უცხოეთის ქვეყნების დედაქალაქებში ან ისეთ მსხვილ ქალაქებში ცხოვრობს, სადაც საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლობები (საელჩო ან საკონსულო) ფუნქციონირებენ. ეს არ არის მხოლოდ საქართველოს პრობლემა: ის უნივერსალურია და ეხება ყველა იმ ქვეყანას, რომლის მოქალაქეებიც საზღვარგარეთ ცხოვრობენ. უფრო მეტიც, ქვეყნების უმეტესობა არც ხსნის საარჩევნო უბნებს საზღვარგარეთ. მაგალითად, საზღვარგარეთ მყოფ დიდი ბრიტანეთისა ან ისრაელის იმ მოქალაქეებს, რომლებსაც სურთ არჩევნებში მონაწილეობა, ამ მიზნით სამშობლოში დაბრუნება უწევთ. დისტანციური ელექტრონული ხმის მიცემის დანერგვა ამ საკითხის გადაწყვეტის საუკეთესო, თუმცა ძვირადღირებული საშუალებაა.

ნახ. 3

საქართველოს საპარლამენტო არჩევნებში ამომრჩევლების აქტივობის დინამიკა (1990-2020 წწ.)

შესრულებულია შემდეგი წყაროების მონაცემების გამოყენებით: საქართველოს არჩევნების ისტორია, 2017; აქტივობა, 2020.

უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში აქტივობის დონის დაბალანსების მოვლენის ასახსნელად მოვიშველიებთ კონცეფციას, რომლის მიხედვით ამომრჩეველთა აქტივობა მით უფრო მაღალია, რაც უფრო ღირებულია „პოლიტიკური ფსონები“ (Pacek, A. et al., 2009: 473). მართლაც, დასახელებული ოთხი არჩევნიდან საქართველოში განსაკუთრებული მნიშვნელობა 2012 წლის არჩევნებს ჰქონდა. პოლიტიკური აქტუალობით გამოირჩეოდა ბოლო, 2020 წლის, საპარლამენტო არჩევნებიც.

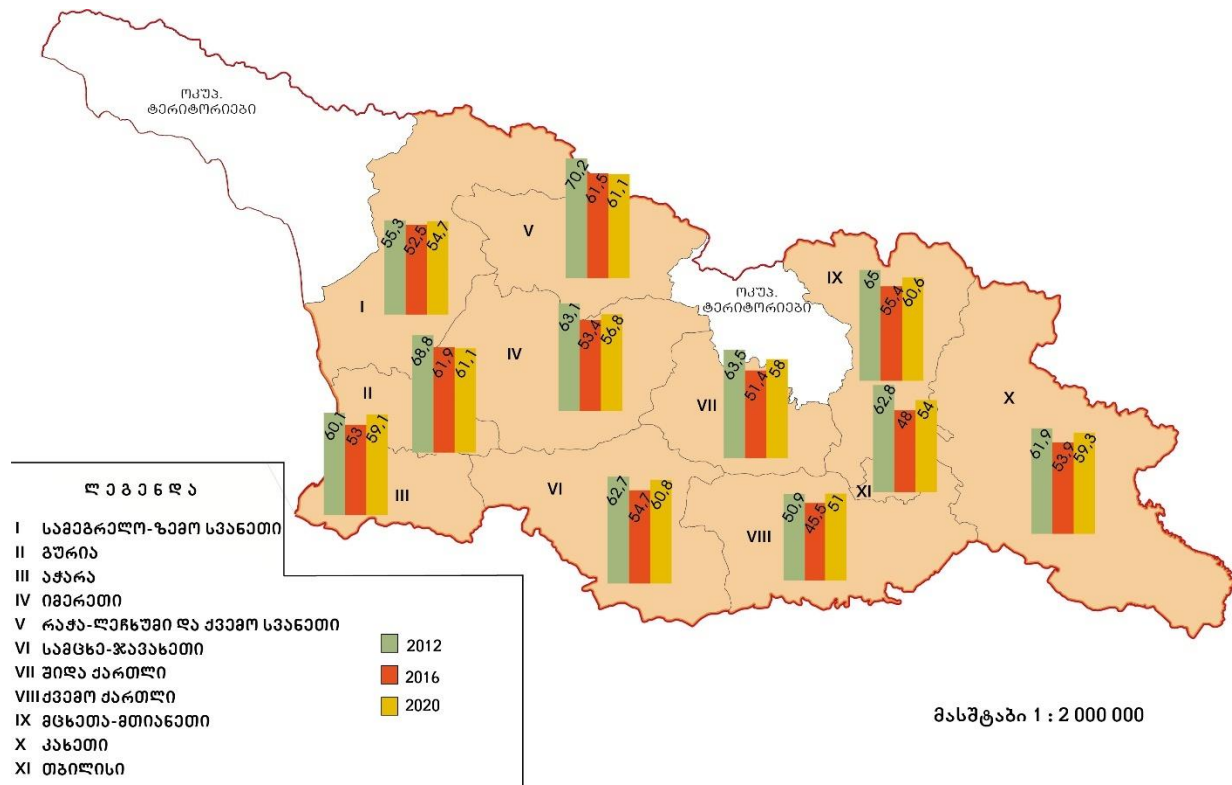
ა.ლიოი და ს.დოუსონი სამეცნიერო ნაშრომში, რომელშიც მოცემულია ცენტრალურ აზიასა და კავკასიაში ამომრჩეველთა აქტივობის შედარებითი ანალიზი, აღნიშნავენ, რომ ამ რეგიონებში ელექტორატის აბსენტეიზმი ოპოზიციის სისუსტემ და არაკონკურენტულმა პოლიტიკურმა გარემომ გამოიწვია (Lioy and Dawson, 2020, 12). ეს დებულება მართებულია იმ პერიოდის საქართველოსთვისაც, რადგან 2003 წლის შემდეგ ქვეყანაში არაკონკურენტული პოლიტიკური გარემო შეიქმნა. „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის“ ხელისუფლების ხელში კონცენტრირებული აღმოჩნდა ადმინისტრაციული და ფინანსური რესურსები, ეროვნული სატელევიზიო მაუწყებლები. 2011 წელს პოლიტიკაში ბიძინა ივანიშვილის გამოჩენამ და საარჩევნო ბლოკის „ქართული ოცნება-დემოკრატიული საქართველოს“ შექმნამ სიტუაცია რადიკალურად შეცვალა. ოპოზიცია გაძლიერდა და არჩევნების გზით ხელისუფლების შეცვლის იდეა რეალური გახდა.

საქართველოში ზოგადად, მის ცალკეულ მხარეებსა თუ მუნიციპალიტეტებში ამომრჩეველთა ხელოვნურად შექმნილი ძალიან მაღალი აქტივობა ისტორიას ჩაბარდა. თუმცა, ადრე ეს საკმაოდ მწვავე პრობლემა იყო. მაგ., 2004 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებზე ამომრჩეველთა თითქმის 88%-იანი მონაწილეობა დაფიქსირდა (საქართველოს არჩევნების ისტორია, 2017).

2008 წლის საპარლამენტო არჩევნებში სხვაობამ ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი აქტივობის მქონე ოლქებში თითქმის 50% (!) შეადგინა. აღსანიშნავია, რომ ხუთ საარჩევნო ოლქში აქტივობამ 80%-ს გადააჭარბა. იმ დროს, როდესაც ქვეყნის მასშტაბით ამომრჩეველთა აქტივობა 53,4% იყო (ამომრჩევლების აქტივობა ოლქების მიხედვით, 2008).

ნახ. 4

ამომრჩეველთა აქტივობის დინამიკა 2012, 2016 და 2020 საპარლამენტო არჩევნებში მხარეების მიხედვით

შესრულებულია შემდეგი წყაროების მონაცემების საფუძველზე: ამომრჩევლების აქტივობა, 2012წელი; ამომრჩევლების აქტივობა, 2016წელი; ამომრჩევლების აქტივობა, 2020წელი.

2012 წელს დამოუკიდებელი საქართველოს ისტორიაში არჩევნების გზით პირველად მოხდა ხელისუფლების შეცვლა. ეს დადებითად აისახა პოლიტიკური სისტემის გაუმჯობესებაზე. ჩამოყალიბდა რამდენიმე ძლიერი და კონკურენტული ოპოზიციური პარტია, უპირველეს ყოვლისა კი „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“. საერთაშორისო ორგანიზაციების დახმარებით გაუმჯობესდა საარჩევნო კანონმდებლობა და არჩევნების ადმინისტრირება. არჩევნების პროცესის მონიტორინგში საერთაშორისო და ადგილობრივი არასამთავრობო ორგანიზაციებისა და დამკვირვებლების მონაწილეობა ეფექტიანი გახდა. ყოველივე ზემოაღნიშნულის შედეგად, მნიშვნელოვნად შემცირდა არჩევნების შედეგების გაყალბების შესაძლებლობა. უკანასკნელი სამი საპარლამენტო არჩევნების სტატისტიკის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ აქტივობის მაჩვენებლები ნორმალურ კალაპოტში ჩადგა (იხ. ნახ. 4).

2020 წლის საპარლამენტო არჩევნებზე არცერთ საარჩევნო ოლქში არ ყოფილა 65%-ზე უფრო მაღალი და 45%-ზე უფრო დაბალი აქტივობა. შედარებით მაღალი აქტივობა (60%-ზე მეტი) 10 საარჩევნო ოლქში დაფიქსირდა, ხოლო შედარებით დაბალი (50%-ზე ნაკლები) – მხოლოდ ოთხში (აქტივობა, 2020).

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ საპარლამენტო არჩევნებში აქტივობა უფრო დაბალი იყო ეთნიკური უმცირესობის კონცენტრაციის რეგიონებში, ვიდრე სატიტულო მოსახლეობით დასახლებულ რეგიონებში. ის განსაკუთრებით დაბალი იყო იმ მუნიციპალიტეტებში, სადაც ეთნიკური აზერბაიჯანელები ცხოვრობენ. ეს იმით აიხსნება, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ საქართველო საკმაოდ ბევრმა ეთნიკურმა აზერბაიჯანელმა დატოვა.

სამწუხაროდ არ არსებობს ემპირიული მტკიცებულებები და შესაბამისად, შეგვიძლია მხოლოდ ვარაუდის დონეზე ვამტკიცოთ, რომ საზღვარგარეთ მასობრივმა მიგრაციამ განაპირობა ის ფაქტი, რომ დედაქალაქის ცენტრალურ, ანუ შედარებით

მდიდარ რაიონებში, აქტივობა 5-8 პროცენტული პუნქტით უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქის პერიფერიულ, შედარებით ღარიბ, არეალებში.

საქართველოში, როგორც წესი, სასოფლო ელექტორატი უფრო აქტიურია, ვიდრე საქალაქო. ქვეყნის პოლიტიკურ ისტორიაში, მხოლოდ ერთხელ, კერძოდ 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებში, მსხვილი ქალაქების უმრავლესობაში (თბილისი, ბათუმი, რუსთავი) აქტივობა უფრო მაღალი იყო, ვიდრე დანარჩენ საქართველოში (ამომრჩევლების აქტივობა, 2012). 2020 წლის საპარლამენტო არჩევნებში ამომრჩეველთა აქტივობა მსხვილ ქალაქებში (თბილისი, ქუთაისი, ბათუმი, რუსთავი) დაახლოებით 10 პროცენტული პუნქტით უფრო დაბალი იყო, ვიდრე საშუალოდ ქვეყანაში (აქტივობა, 2020).

უკანასკნელი სამი საპარლამენტო არჩევნების შედეგები კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ცვლილებაზე მიგვითითებს. აღარ შეინიშნება პირდაპირი კავშირი ამომრჩეველთა აქტივობის დონესა და მმართველი ძალის მიერ მიღებულ ხმებს შორის. საუბარია მოვლენაზე, როდესაც გარკვეული მანიპულაციის შედეგად მმართველი პარტია მაღალ შედეგს აჩვენებს იმ საარჩევნო ოლქებში, სადაც მაღალი აქტივობაა. ეს პრობლემა აღმოსავლეთ ევროპის პოსტ-კომუნისტურ ქვეყნებში დაახლოებით 20-25 წლის წინ აღმოიფხვრა, ხოლო საქართველოში, 2012 წლამდე საარჩევნო პროცესის ერთ-ერთი მახასიათებელი იყო, რომელსაც საბოლოო შედეგებზე მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა. ასე მაგალითად, 2008 წლის საპარლამენტო არჩევნებში იმ დროს მმართველმა პარტიამ „ერთიანმა ნაციონალურმა მოძრაობამ“ ხმების 70%-ზე მეტი მიიღო იმ ათივე საარჩევნო ოლქში, სადაც 70%-ზე მაღალი აქტივობა დაფიქსირდა (ამომრჩევლების აქტივობა ოლქების მიხედვით, 2008; შედეგები ოლქების მიხედვით, 2008). ეს საფუძვლიან ეჭვს აჩენდა არჩევნების ლეგიტიმურობის მიმართ.

ქვეყნის კანონმდებლობით გათვალისწინებულია, რომ 2024 წლის უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს არჩევნები მხოლოდ პროპორციული სისტემის საფუძველზე და დაბალი საარჩევნო ბარიერის პირობებში ჩატარდება. მხოლოდ ამის შემდეგ გვექნება შესაძლებლობა ვიმსჯელოთ იმაზე ხელი შეუწყო, თუ არა პროპორციულმა სისტემამ აქტივობის დონის ზრდას.

საქართველოში, დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ჩატარებული ცხრა საპარლამენტო არჩევნებში აქტივობის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მთელი რიგი მახასიათებლებით საქართველო დაუახლოვდა ევროკავშირის ელექტორალურ სტანდარტებს. იმედია, ეუთოს სადამკვირვებლო მისიის ანგარიშში (OSCE-ODIHR, 2021) წარმოდგენილი რეკომენდაციების იმპლემენტაცია საარჩევნო კანონმდებლობასა და ადმინისტრირებასთან დაკავშირებული ხარვეზების შესახებ, ხელს შეუწყობს, ზოგადად არჩევნების პროცესის გაუმჯობესებას, ასევე ამომრჩეველთა აქტივობის ამაღლებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ამომრჩეველთა აქტივობა (2012). პარლამენტის არჩევნები 2012. საქართველოს საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაცია. <https://cesko.ge/geo/static/385/aqtivoba-2012>
- ამომრჩეველთა აქტივობა (2016). 2016 წლის 8 ოქტომბრის საქართველოს პარლამენტის არჩევნები. საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაცია. <https://cesko.ge/geo/static/2412/amomrchevelta-aqtivoba>
- ამომრჩეველთა აქტივობა ოლქების მიხედვით (2008). 21 მაისის საპარლამენტო არჩევნები. საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაცია. <https://cesko.ge/geo/list/show/3916-amomrchevelta-aqtivoba-olqebis-mixedvit-21-maisis-saparlamento-archevnebze-3292>
- აქტივობა (2020). 2020 წლის 31 ოქტომბრის საქართველოს პარლამენტის არჩევნები. საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაცია. <https://cesko.ge/geo/static/3466/aqtivoba>

- გაჩეჩილაძე, რ., გოგსაძე, გ., სალუქვაძე, ი., ყარაულაშვილი დ. (1992). როცა პროგნოზები მართლდება: პარლამენტის არჩევნების ზოგიერთი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ასპექტი. *გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა*, 7 ნომბერი, 1992.
- მიგრაცია (2021). საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/322/migratsia>
- მოსახლეობა და დემოგრაფია (2021). საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/41/mosakhleoba>
- შედეგები ოქტების მიხედვით(2008). 21 მაისის საპარლამენტო არჩევნები. საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაცია. <https://cesko.ge/geo/list/19/parlamentis-archevnebi-19-ge>
- საქართველოს არჩევნების ისტორია 1919-2017 (2017). საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაცია. <https://history.cec.gov.ge/PDF/Elections.pdf>
- Гачечиладзе, Р. (1991). Многопартийные выборы в Грузии. *Социологические исследования*, N5: 28-40,
- Agnew, J. (1996). Mapping politics: how context counts in electoral geography. *Political Geography. Volume 15, Issue 2*, 129-146.
- Arcelus, F. and Meltzer, A. (1975). The effect of aggregate economic variables on congressional elections. *Am. Polit. Sci. Rev.* 69,1232–1265
- Blais A, and Carty K. (1990). Does proportional representation foster voter turnout? *Eur. J. Polit. Res.* 18,167–81.
- Blais A, Dobrzynska A. (1998). Turnout in electoral democracies. *Eur. J. Polit. Res.* 33,239–261.
- Blais A., Young R. and Lapp M. (2000). The calculus of voting: An empirical test. *European Journal of Political Research*, Vol. 37(2), 181–201.
- Blais, A. (2006). What Affects Voter Turnout? *Annual Review of Political Science* 9(1), 111–125.
- Cancela, J. and Geys, B. (2016). Explaining Voter Turnout: A Meta-Analysis of National and Subnational Elections. *Electoral Studies*. 42, 264-275. DOI:[10.1016/j.electstud.2016.03.005](https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.03.005)

- Comsa, M. (2017). Explaining Turnout Decline in Post-Communist Countries: The Impact of Migration. *Studia UBB Sociologia*, 62 (LXII), 2, 29–60. <https://doi:10.1515.subs-2017-0010>
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Fornos C., Power T., Garand J. (2004). Explaining voter turnout in Latin America, 1980 to 2000. *Comp. Polit. Stud.* 37(8), 909–940.
- Geys, B. (2006). Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research. *Electoral Studies*, 25(4), 637–663.
- Green D. and Gerber A. (2015). *Get Out the Vote: How to Increase Voter Turnout (3rd edition)*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- Grofman, B., et al. (1999). Rethinking the Partisan Effects of Higher Turnout: So What's the Question? *Public Choice*, vol. 99, no. 3/4, 357–376.
- Hanspeter, K. (2008). Political Mobilisation, Political Participation and the Power of the Vote. *West European Politics* 31 (1-2), 147–168.
- Henderson, A. & McEwen, N. (2010). A Comparative Analysis of Voter Turnout in Regional Elections. *Electoral Studies*, 29, 405-416.
- Inglehart, R. & Catterberg, G. (2002). Trends in Political Action: The Developmental Trend and the Post-Honeymoon Decline. *International Journal of Comparative Sociology*, 43(3-5), 300-316.
- International IDEA (2021). Institute for Democracy and Electoral Assistance: Turnout Database. <https://www.idea.int/data-tools/data/voter-turnout>
- Jackman RW. (1987). Political institutions and voter turnout in industrial democracies. *Am. Polit. Sci. Rev.* 81,405–424.
- Jackman RW, Miller RA. (1995). Voter turnout in the industrial democracies during the 1980s. *Comp. Polit. Stud.* 27(4), 467–492.
- Jordan, J. (2017). *The Effect of Electoral Competitiveness on Voter Turnout*. WWU Honors Program Senior Projects. 43. https://cedar.wvu.edu/wwu_honors/43
- Katz, R. (2007). *Political Institutions in the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Kostadinova, T. (2003). Voter Turnout Dynamics in Post-Communist Europe. *European Journal of Political Research* 42(6), 741–759. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00102>
- Kostelka, F. (2017). Distant souls: post-communist emigration and voter turnout. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43 (7), 1061-1063.

- Kovalcsik, T. and Nzimande, N. (2019). Theories of the voting behaviour in the context of electoral and urban geography. *Belvedere Meridionale vol. 31. no. 4*, 207–220. <https://doi.org/10.14232/belv.2019.4.15>
- Lioy A. and Dawson S. (2020). Competition, Stakes, and Falling Electoral Participation in Central Asia and the Caucasus: A Comparative Analysis. *Journal of Eurasian Studies, vol. II (2)*, 144–157.
- Lopez Garcia A.I. (2018). Economic remittances, temporary migration and voter turnout in Mexico. *Migration Studies, Volume 6, Issue 1*, 20–52. <https://doi.org/10.1093/migration/mnx023>
- Malkopoulou, A. (2014). *The History of Compulsory Voting in Europe: Democracy's Duty?* New York and London: Routledge.
- Norris, P. (1999). Introduction: The Growth of Critical Citizens? In *Critical Citizens; Global Support for Democratic Governance*, ed. P. Norris. Oxford: Oxford University Press.
- OSCE–ODIHR (2021). *Limited Election Observation Mission: Final Report; Georgia Parliamentary Elections, 31 October 2020*. Office of Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw. <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/467364>
- Pacek, A., Pop-Eleches, G. and Tucker, J. (2009). Disenchanted or Discerning: Voter Turnout in Post-Communist Countries. *The Journal of Politics, Vol. 71, No. 2*, 473–491.
- Radcliff, B. and Davis, P. (2000). Labor organization and electoral participation in industrial democracies. *Am. J. Polit. Sci. 44(1)*, 132–141.
- Riker, W.H., and Ordeshook, P.C., 1968. A theory of the calculus of voting. *Am. Polit. Sci. Rev. 62 (1)*, 25–42.
- Rose, R. (1995). Mobilized demobilized Voters in post-Communist Societies. *Party Politics. Vol. 1, issue: 4*, 549–563.
- Rose R. (2004). Voter turnout in the European Union member countries. In *Voter Turnout in Western Europe since 1945*, ed. R Lopez Pintor, M Gratschew, pp. 17–24. Stockholm: Int. IDEA.

- Shin, M. (2015). Electoral Geography in the Twenty-First Century. In John Agnew et al (eds.) *The Willey Blackwell Companion to Political Geography*, pp. 279–296. John Wiley & Sons, Ltd.
- Solijonov, A. (2016). *Voter Turnout Trends around the World*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/voter-turnout-trends-around-the-world.pdf>
- Stockemer, D. (2017). What Affects Voter Turnout? *Government and Opposition*, Vol. 52, No. 4, 698–722. <https://doi.org/10.1017 /gov.2016.30>
- Tullock, G. (1967). *Towards a Mathematics of Politics*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Vaishnav, M. and Guy, J. (2018). Is Higher Turnout Bad for Incumbents? Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2018/05/07/is-higher-turnout-bad-for-incumbents -pub-76238>
- Wigginton, M., Stockemer, D. and van Schouwen, J. (2019). International Migration and Turnout Bias. *PS: Political Science & Politics*, 53(1), 33-38.